ТЕОРИЯ ЖЭНЕ ЭД1СТЕМЕ
ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

ТЭУЕКЕЛДЕРД1 БАСКАРУДЫЦ КЕЙБ1Р АСПЕКТ1ЛЕР1

Ж.З.Оралбаева -
Абай атындагы К,аз¥ПУ, э.г.к., доцент м.а.

Казахстан Республикасынын Президент Н.Э. Назарбаевтын Казахстан халкына кезекл Жолдауында <^юмет, Каржылык кадагалау Агенттт, ¥лттьщ банк тэуекелдерді баскарудын икемді де сенімді жҮЙесін к¥руы керек» деп атап керсеткені белгілі. Тэуекелдерді баскару мэселес экономиканын кез-келген саласы Үшін тэн. Сондыктан да осы мэселенщ каржылык катынастар орнату кезшде де езектілік мэш ете жогары.

Тэуекелдерді баскару ^йымдардьщ т^рактылыгын камтамасыз ету жолдары мен мҮмкіндіктерін жэне олардын колайсыз жагдайларга тетеп бере алу кабілеттіліктерін аныктайтындыктан, ол кеп сатылы Үдеріс, онын негізгі максаты белгілі-бір колайсыз жагдайлар болган кезде пайда болатын шыгындарды азайту немесе онын орнын толтыру болып табылады.

Каржылык катынастарды жҮзеге асыру кезшде пайда болатын тэуекелдерді баскару сол катынастарга эсер ететін негізгі факторларды окып-білуден басталады. Б^л жагдайда ен алдымен мынандай факторлар ескер!^ кажет деп ойлаймыз:

•S каржылык катынастарга катысушы т^лгалардьщ тандаган стратегияларынын ерекшеліктері. Ягни, онын тэуекелдердін белгш^р тҮрлеріне немесе ез кызметтеріндегі тэуекелдердщ жиынтыгына жэне серіктестерінін кызметтеріндегі тэуекелдерге катысты ерекшеліктері ескерілуі кажет. Мысалы, егер каржылык компания белгілі-бір нарык тҮріне немесе белгілі-бір салага гана маманданса, онда оны ен алдымен каржылык кел^мдер бойынша нег^рлым сенімді серіктестердін пайда болуы, іске асырылуы мҮмкін келісімдердін нег^рлым табысты сызбасы кызыктырады. Сонымен бірге, каржылык кел^мдерге катысушы субъектілерді оларды кызыктырып отырган нарыктын, саланын немесе кызметтін даму болашагы да кызыктыруы мҮмкін;

•S тэуекелдердін белгілі-бір тҮрлерінін немесе тэуекелдер жиынтыгынын каржылык катынастарга катысушы т^лгалардьщ каржылык жагдайына эсер ету аясы жэне онын салдарлары. Каржылык келісімге катысушы субъектілердін кызметтерінін нэтижелері осы кел^мге тэн тэуекелділіктердін біреуіне немесе тэуекелдшктердщ топтарына тэуелділігі пайда болуы мҮмкін. Сондыктан да тэуекелділіктін эрбір тҮрін субъектілердін кызметтерімен салыстыра отырып, онын эсер ету аясын

талдау, оларды болашакта пайда болатын шыгындар мен зияндардан сактандыруы мYмкін;

•S каржылык катынастарга катысушы т^лгалар колданылатын математикалык есептеу эдістерін талдау. Д¥рыс емес немесе кате жасалынган математикалык есептеулер жэне сонымен катар каржылык телемдерді есептеудін эртYрлі тYрлерін пайдалану каржылык келісімге катысушы т^лгалар Yшін ете кымбатка тYсуі мYмкін. Сондыктан да каржылык келісімдерді іске асыру кезінде математикалык есептеулерді пайдаланатын каржылык компаниялар немесе оларды каржыландыратын коммерциялык банктер математикалык есептеулердщ нег^рлым тиімді жэне карапайым эдістерін колдануга ^мтылулары кажет. Осы мэселеш шешу Yшін казіргі уакытта кептеген мамандандырылган фирмалардын математикалык есептеулерді толык автоматтандыруга мYмкіндіктер беретш стандартталынган багдарламалык енімдері мен техникалык к^р&ВДарын пайдалану кажет.

Экономика секторларындагы салалык ерекшелштерге карамастан, экономиканын барлык салаларында тэуекелдерді темендетудін бір-біріне ¥ксас тетіктері пайдаланылады. Олардын барлыгын тэуекелділіктерді белу, сактандыру, акша каражаттарын резервке сактау, жеке эдютер жэне каржыландыру сиякты бірнеше багыттар бойынша топтастыруга болады. Сол багыттардьщ ішінен біздін ойымыз бойынша каржылык катынастарга тэн тэуекелдшктерге эсер етудщ темендегідей эдістерін пайдалануга болады:

• серіктестерді тандау Yшін олар туралы косымша акпараттар жинактау;

• езін-езі сактандыру жэне кездейсок шыгындардын орнын жабу Yшін акша каражаттарын резервке сактау;

• тэуекелдерді белу (эртараптандыру);

• сактандыру.

Тэуекелділікті темендетудін осы жогарыда аталган багыттарын тандау кезінде каржылык келісімге катысушылар темендегідей кагидаларды сактауы кажет деп ойлаймыз;

- меншшт капитал есебінен жогары мелшерде тэуекелдшкке баруга болмайды;

- тэуекелділік салдарлары туралы ойлану кажет;

- аз мелшердеп табыс Yшін жогары мелшерде тэуекелдшк жасамау керек.

Бірінші кагиданы іске асыру Yшін каржылык катынастарга катысушылар тэуекелдшктер бойынша мYмкін болатын ен жогаргы шыгын келемін аныктау, оны каржылык кел^мге салынатын акша каражаттарымен салыстыру жэне сол керсеткіштерді барлык езщдж каржылык ресурстармен салыстыру аркылы салынган капиталды жогалту каржылык келісімге катысушы субъеклш банкроттылыкка экелетіндігін немесе экелмейтшдтн аныктау сиякты іс-эрекеттер жасау кажет.

Каржылык катынастарга катысушы субъектшер екінші кагиданы іске

асыра отырып, ен алдымен мYмкін болатын шыгыннын ен жогаргы келемін бшу аркылы, тэуекелділік салдарларын аныктауы кажет жэне сол аркылы тэуекелділікті темендету эдістері немесе сол шараларга катысудан бас тарту туралы шешімдерді кабылдау талап етіледі.

Yшінші кагида шыгын мелшері салыстырмалы тYPде жогары болган жагдайда тэуекелділіктен бас тарту кажеттшгш керсетеді. Енді жогарыда керсетілген тэуекелділіктерді темендету эдістеріне жеке-жеке токталайык.

Каржылык кел^мге катысушы барлык субъектілер ездершщ тэуекелділіктерін нег^рлым темендетуге кызыгушылыктары бар. Бірак олар тэуекелділіктен толыгымен каша алмайды.

Серіктестерді бойынша косымша акпараттар жинактау тэжірибе жYзінде келесідей шаралардын кемегімен іске асырылуы кажет деп ойлаймыз:

- каржылык катынастарга катысушы барлык субъектшердщ ^йымдастырушылык к¥рылымында мщдетл тYPде зан белімдерінін, талдамалык белімшелердщ жэне каржылык операцияларды окып-білу, болжау, жоспарлау Yшін маркетингтік зерттеу кызметтершщ болуы керек;

- баспасез беттершдеп жэне кауіпсіздік белімдерінін материалдары непзшде серіктестер бойынша акпараттарды Yнемі кадагалап, бакылап отыру керек.

Тэуекелдерді баскару мэселелерш шешудегу манызды кадамдардын бірі келісімдерді толык немесе жартылай езін-езі сактандыру жэне акша каражаттарын резервке сактау мYмкіндіктерін окып-білу болып табылады. 0зін-езі сактандыру б^л тэуекелділіктерді езіне кабылдау болып табылады жэне тэуекелдшкпен курестщ салыстырмалы тYPде ен арзан эдісі болып саналады. Б^л жагдайда мYмкін болатын шыгын агымдык акша каражаттарымен немесе арнайы к¥рылган резервтердегі каражаттармен жабылады. Сондыктан да езін-езі сактандыру мYмкіндіктерін пайдалану шектеулі. Осы эдю негізінен мYмкін болатын шыгындар сомасы аз болган жагдайда гана езін-езі актайды. 0зін-езі сактандыру эдісін пайдаланудын каржылык келісімдерге катысушы т^лгалар Yшін келенсіз жактарынын болатынын да ескерген жен. Б^л ен алдымен айналым капиталындагы акша каражаттарынын азаюына эсер етед^ Кездейсок пайда болатын шыгындардын орнын жабу Yшін акша каражаттарын резервттендіру багыты да тэуекелділікті темендетудщ тиімді к^р&ВДарынын бірі болып табылганымен каржылык катынастарга катысушы т^лгалар езщдш капиталдарынын белгілі-бір белігін резервте Yнемі ^стауы кажет. Ягни, б^л акша каражаттары жана жэне тиімді келісімдерді бекіту кезінде пайдаланылмайды, себебі, оларды айналыска жіберу ете кауіпті. Акша каражаттарын резервке сактау кезшде каржылык жобанын к¥нына эсер ететін тэуекелдшктер мен сол жобаны іске асыру кезшдеп Yзілістерді болдырмау Yшін кажетл шыгындар мелшері арасындагы ара-катынастарды белгшеу карастырылады. Резерв сомасын аныктау кезшде каржылык жоба к^нынын алгашкы багалануынын дэлділігін, нактылыгын ескеру кажет.

Себеб^ жоба к¥нын накты багалау кездейсок шыгындарды жабу Үшін резерв калыптастыру мелшеріне эсер етеді. 0зін-езі сактандыру эдісін белгілі-бір денгейде каржылык катынастарга катысушы барлык субъектшер ез тэжірибелерінде колданады. Себебі, кез-келген субъектілерде тек кана ез кҮштерімен жэне акша каражаттарымен реттелуі мҮмкін тэуекелділіктер де кездесед^ Мысалы, аз мелшердегі тэуекелділіктерді (к¥жаттардын жогалуы жэне т.б.) езше алуга келісім беретін сактандыру компаниялары, гаранттар немесе серіктестер болмауы да мҮмкін.

Каржылык катынастарга катысушы т^лгалар Үшін тэуекелділікті темендетудін бір к¥р^{ад}ы - эртараптандыру эдісі болып табылады. Эртараптандыру дегеніміз бір-біріне байланысты емес эр тҮрлі объектілер арасында тэуекелділіктерді белу. Эртараптандыру каржылык коржынды калыптастыру кезщде нарыктык жэне несиелік тэуекелділіктерді темендетудін нег^рлым кен тараган тетштершщ бірі болып саналады. Сонымен бірге, эртараптандыру эдісі каржылык келісімдерге тшелей байланысты тэуекелділіктерді, ягни типтік тэуекелділіктерді темендету Үшін гана тиімді екендтн ескерген жен. Ал, жалпы тэуекелділіктерді каржылык коржыннын к¥рылымын езгерту жолымен темендету мҮмкін емес. Сондыктан эрбір субъекті ез коржындарын (активті, несиелш немесе каржылык) мынандай багыттар бойынша нег^рлым эртараптандыруга ^мтылулары керек:

А) каржылык компаниялардын каржылык коржынын эртараптандыру:

- мерзімдері бойынша;
- клиенттердін категориялары бойынша (жеке кэсіпкерлер, шагын, орта жэне ірі кэсіпорындар);
- каржыландыру объектілері бойынша;
- каржылык жобалардын тҮрлері бойынша;
- каржылык операциялардын тҮрлері бойынша жэне т.б.

Э) клиенттердщ активтер коржынын эртараптандыру:

- эртҮрлі каржылык компаниялармен ж^мыс ютеу;
- эртҮрлі к¥рылгылармен ж^мыс ютеу жэне т.б.

Б) инвесторлардын несиелж коржынын жіктеу:

- акша каражаттарын эртҮрлі каржылык жобаларга салу;
- каржылык компаниялардын эртҮрлі тҮрлерімен ж^мыс істеу жэне т.б.

Сонымен, эртараптандыру эдісінін мэні каржылык катынастарга катысушы субъектшердщ бір немесе бірнеше колайсыз факторларга тэуелділігін азайту, ягни кездейсок жагдайларга байланысты болашакта мҮмкін болатын шыгындарды мҮмкіндігінше темендету болып табылады, бірак б^л жагдай Үнемі бакылауды кажет ететін тэуекелділік тҮрлерінін санын кебейтеді.

Тэуекелділікті сактандыру - б^л белгілі-бір тэуекелділіктерді сактандыру компаниясына беру. Каржылык компания немесе лизингке алушы лизинг объектюшщ толык к¥нын сактандыру компаниясы аркылы сактандырады. Сол аркылы тэуекелділік денгешн темендетеді. Каржылык

операцияларды юке асыру барысында пайдаланылатын сактандырудын дэстYрлi тYрлерiнiн бiрi - каржылык телемдердi етемеу тэуекелдiлiгiн сактандыру. Сактандырудын б^л тYрi кэсiпкерлiк тэуекелдiлiктердi сактандыруга жатады жэне каржылык тэуекелдiлiктердi сактандыруга лицензиясы бар сактандыру компаниялары гана iске асырады. Каржылык телемдердi етемеу тэуекелдiлiгiн сактандыруды кэсiпкерлiк тэуекелдшктщ бiр тYрi ретiнде сактандырушынын езi жэне ез пайдасына гана жYзеге асырады. Сондыктан да, каржылык телемдердi етемеу тэуекелдiлiгiн сактандыру келiсiм-шарт бойынша сактандырушы ретiнде тек кана лизингке берушi болып табылады. Сактандырудын осы тYрi бойынша келiсiм-шарт каржылык телемдердщ жалпы сомасына немесе амортизациялык аударымдар шегерiлген жеке каржылык телемдерге, я болмаса алгашкы екi-Yш телемге гана бекти^ мYмкiн.

Тэуекелдiлiктiн накты бiр тYрлерiне эсер етудiн тиiмдi тэсiлдерi тандалганнан кейiн каржылык келiсiмдерге катысушы эрбiр субъектiлерде тэуекелдiлiктердiн барлык тYрлерiн баскарудын жалпы стратегиясын калыптастыру мYмкiндiгi пайда болады. Ягни, каржылык кел^мдер Yшiн кажеттi объектiлердiн тYрлерiн, кажеттi каржылык ресурстардын мелшерiн жэне т.б. аныктау бойынша шешiмдер кабылданады. Кабылданган шешiмдерге байланысты тэуекелдiлiктерге тжелей эсер ету жогарыда керсетiлген бiр немесе бiрнеше эдiстердi пайдалану аркылы юке асырылады.

Тэуекелдiлiктердi баскарудын ен сонгы кезенi каржылык келiсiмдердi жYзеге асыру Yшiн бакылау кезенi болып табылады. Ол Yшiн каржылык келiсiмдердi iске асыру барысында пайда болган шыгындарды жэне оларды жою Yшiн жасалынган накты iс-эрекеттердi карастыруга мYмкiндiктер беретiн накты акпараттар жYЙесi кажет. Сонымен, каржылык катынастар кезiнде пайда болатын тэуекелдiлiктердi баскару Yшiн бiздiн ойымызша, каржылык келiсiмге катысушы эрбiр субъектiлердiн ^йымдастырушылык к^рылымында тэуекелдiлiктердi баскару бойынша арнайы белiм к¥рылуы керек. Б^ндай белiм тек кана тэуекелдiлiктердi баскару мэселелерiмен айналысуы керек. Тэуекелдiлiктердi баскару стратегиясы каржылык катынастарга катысушы субъектшердщ кызметтерiнiн багыттарына, ^йымдастырылган баскару к¥рылымына байланысты к¥рылуы мYмкiн. Тэуекелдiлiктердi баскару бойынша арнайы белiм сол шаруашылык субъектiсiнде тэукелдшкл баскарудын ^йымдастыру к¥рылымын калыптастырады жэне осы кызметпен байланысты негiзгi ережелердi жасаумен айналысады. Сонымен бiрге осы сала бойынша тандалган стратегияларды юке асыру кызме^мен де айналысады. Ягни, тэуекелдшк тYрлерiн аныктау, жасалынган экономикалык келiсiмдердi тiркеу жэне оларды статистикалык ендеулерден еткiзу.

Сонымен каржылык катынастарга катысты тэуекелдiлiктердi баскарудын жалпы теорияларын карастыра отырып, каржылык келiсiмдердегi тэуекелдiлiктердi ескеру аркылы каржылык катынасты баскару тетiктерiн калыптастыру кезшде келесщей факторларды ескеру кажет деп ойлаймыз:

1. Бiр каржылык кел^мге катысушы т^лгалар санынын нег^рлым кеп

болуы (каржылык компания, клиенттер, жетюзуш^ сактандыру компаниясы, кредитор жэне каржылык кел^мге жанама катысушылар).

2. Каржылык операцияны іске асыру мерзімінін ^зактылыгы (3 жылдан жогары).

3. Каржылык операциялардын кептYрлілігі, ягни, лизинг гылыми-техникалык, коммерциялык жэне каржылык кызметтермен ете тыгыз байланыста болуы.

Сондыктан да, каржылык катынастарды іске асыру кезшде тэуекелділіктерді баскару каржылык кел^мге катысушы эрбір т^лганын непзп кызметі болып табылуы керек.

Резюме

Проблема управления риском, связанная с преодолением неопре-еленности, существует в любом секторе экономики, что объясняет ее постоянную актуальность. Любой хозяйствующий субъект неизбежно сталкивается с неординарными ситуациями, незапланированными или непредвиденными событиями, на которые необходимо адекватно реагировать, чтобы не понести убытки.

Summary

The problem of risk management in dealing with an uncertainty exists in any sector of the economy, which explains its continuing relevance - Nosta. Any business entity inevitably confronted with unordinary - governmental situations, unplanned or unforeseen events, which need to react so as not to incur losses.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРОБИЗНЕСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Р.Н.Жангирова -

к.э.н., доцент,

О.К.Джакишева -

ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит»

КазНПУ им.Абая

Развитие рыночной экономики Казахстана - это, прежде всего, формирование свободных экономических отношений между самостоятельными предпринимателями, собственниками, производителями и потребителями, основанных на интересах, коммерческом расчете, в основе которых находятся доходы, конкуренция.

Практика начального этапа перехода от плановой экономики к рыночным условиям показала, что поверхностной перестройкой производственных отношений не обойтись, необходимы глубокие преобразования в отношениях собственности, форм и методов хозяйствования, мотивации к труду, то есть всего комплекса экономических